

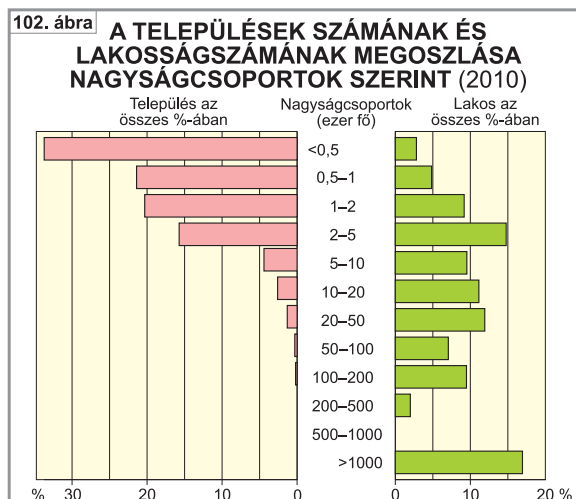
Települések

Településállomány

Magyarországon a települési önkormányzatok illetékességi területe jobbra megegyezik a funkcionális értelemben vett településekkel. Kivételt képez néhány nagyvárosunk – mindenekelőtt Budapest – agglomerációja, amelyekben a közigazgatási határok nem felelnek meg a tényleges települési egységeknek, s az Alföld speciális szórványtelepülései, az ún. tanyák, amelyek topográfiailag elkülönülnek ugyan a települések belsősegeitől, de funkcionális értelemben, térkapcsolataik révén mégis egy településegységet képeznek a belterületekkel. Ezt figyelembe véve a településállomány számbavétele némi fenntartással a helyi önkormányzatokra – a városokra és községekre – vonatkozó statisztikai adatok alapján is lehetséges.

A hazai közigazgatási egységek száma 2010. január 1-én 3152 volt. (E számban nem szerepel a főváros 23, önálló önkormányzattal rendelkező kerülete.) Az elmúlt két évtizedben a települési önkormányzatok száma lassú ütemben növekedett (1993: 3108, 2001: 3135), elsősorban a korábban közigazgatásilag városokhoz csatolt községek önállóságának visszaszerzése nyomán (pl. Zircről „vette vissza” községi önállóságát Lókút, Nagyesztergár, Olaszfalva, Komlótól Mánfa, Várpalotától Pét, Balassagyarmattól Patvarc stb.), vagy a szocialista korszakban „összekényszerített” községek szétválása, önállósodása következtében (pl. Almásneszmély = Dunaalmás és Neszmély; Mázaszászvár = Mázsa és Szászvár, Szemenyecsrönye = Muraszemenye és Csörnyeföld). A települések (közigazgatási egységek) átlagos lélekszáma 3182 fő.

A magyarországi településállományra az elaprózottság és a koncentráció egyaránt jellemző (102. ábra). A települések kerekén egyharmadának a lélekszáma nem éri el az 500 főt (1074 település, az összes település 34,1%-a), közülük 373-nak a 200 főt sem. A települések további 21,4%-ának lakosság száma 500 és 1000 közé esik. Vagyis az ország települései több mint felének (55,1%-ának) a lélekszáma 1000 fő alatt marad. Ugyanakkor az 1,722 milliós fővárosban él az ország lakosságának kerekén 17%-a. A lélekszám szerinti rangsorban Budapestet a 207 ezer lakosú Debrecen követi, vagyis nagy úr tátong a főváros s a legnépesebb

„vidéki” nagyváros között; Magyarországon Budapesten kívül nincs igazi nagyváros (fél-egymillió lakosú település). Ez az állapot – Budapest „vízfej” volta – meg-megújuló településpolitikai vitákat gerjeszt, másrészt „valódi” nagyvárosok hiányában megnehezíti az életképes igazgatási-fejlesztési régiók kialakítását. Természetesen az egyes népesség-nagyságcsoporthokban élők száma alapján más képet kapunk: a törpefalvakban (a 200 főnél kisebb településekben) csupán az ország lakosságának 0,4%-a él, s az 1000 főnél kisebb települések lakosság száma is messze elmarad az összlakosság egytizedétől (7,6%).

A magyarországi településállomány nagyszámú tagolódása messzemenően kihat a települések fejlődési lehetőségeire, szolgáltatásaik színvonalára, lakóik munkaerő-piaci helyzetére, jövedelmi viszonyaira, a migrációra és így tovább. Különösen a 2. világháború után sodródtak hátrányos helyzetbe a kistelepülések (falvak) a magyar településállományon belül. Mivel a kis falvak lakóinak nagy többsége a 2. világháborúig agrárfoglalkozású volt, az ország mezőgazdasági keresőinek gyors csökkenése (1949: 53,8%, 1960: 38,5%, 1980: 18,6%, 2001: 5,5%) természetesen rendkívül kedvezőtlenül tette munkaerő-piaci helyzetüket. Keresők többsége ingázóvá vált. 2001-ben a 250 főnél kisebb településekből a keresők 69,3%, a 250–499 lelkes községekből 68,4%-a kiingázó volt (a 3000 főnél nagyobb községekben is 53,8% ez az arány). A

tömeggé váló ingázás gyorsította a falvakból történő elvándorlást (az elvándorlás legintenzívebb időszakában, 1960 és 1970 között 600 ezer főnyi vándorlási veszteség érte a valamivel több mint 5 millió fő által lakott községeket).

Méretgazdaságossági és szervezatkorszerűsítési okokra hivatkozva a különböző alapfokú intézményeket (óvoda, elemi iskola, orvos, közigazgatási hivatal, a termelőszövetkezetek gazdasági és adminisztratív központjai stb.) állami ösztönzés mellett a faluállomány nagyobb, jobban megközelíthető településeibe koncentrálták. Ezt a folyamatot a hivatalos településpolitika is támogatta. Az 1970-es évek végén az 500 főnél kisebb településeknek mindössze 1,0%-ában működött gyógyszertár, 3,4%-ában az elemi iskola 5–8 osztálya, 4,1%-ában körzeti orvos, 4,5%-ában közigazgatási hivatal (tanács), 9,5%-ában tsz-központ. Többé-kevésbé teljes alapellátást csak a 3000 főnél népesebb települések nyújtottak lakóiknak. Az alapfokú intézmények koncentrációja az aprófalvas vidékeken átrendezte a falvak pozícióit, a lakosság életkörülményeit. A nagyobb, összefüggően aprófalvas területek többsége az 1970-es 1980-as évekre hátrányos helyzetű területté vált. A folyamat hatásait felerősítette, hogy a szocialista korszak idején a lakosság motorizációja alacsony szintű volt, a tömegközlekedés járatai ritkán közlekedtek, s a kommunikáció akkor létező egyéb formái is – így a telefonhálózat – kiépítetlenek maradtak (BELUSZKY P. 1999).

A rendszerváltozás (1990) után a településméretből fakadó hátrányok mérséklődtek; minden település önálló önkormányzattal rendelkezik, önállóan dönthet igazgatási hivatal (jegyzőség) fenntartásáról, intézményeket alapíthat és tarthat fenn, a költségvetési juttatások is arányosak a lélekszámmal, illetve az ellátandó feladatokkal. Hozzájárult a hátrányok mérséklődéséhez, hogy a lakosság gépkocsival való ellátottsága gyorsan javult – ma már 1000 lakosra 301 személygépkocsi jut –, elterjedt a telefon és a mobiltelefon, javult a kisfalvak műszaki infrastruktúráis ellátottsága is, végül a települések helyzetét egyre inkább a regionális munkaerőpiaci helyzet határozza meg. Ennek ellenére napjainkban is számos társadalomszociológiai mutató a településnagysággal szoros összefüggésben alakul (17. táblázat).

A 200 ezer főnél népesebb települések adófizetőinek átlagjövedelme kerekén kétszerese a kisfalvakban élőkének, s a népesebb településekben az adófizetők lakosságon belüli aránya is magasabb – a 200 főnél kisebb településeken 351, Budapesten 450 adózó jut 1000 lakosra –, a migráció is a településméretre igazodik, s természetesen az intézmény-ellátottság is messzemenően igazodik a településnagysághoz.

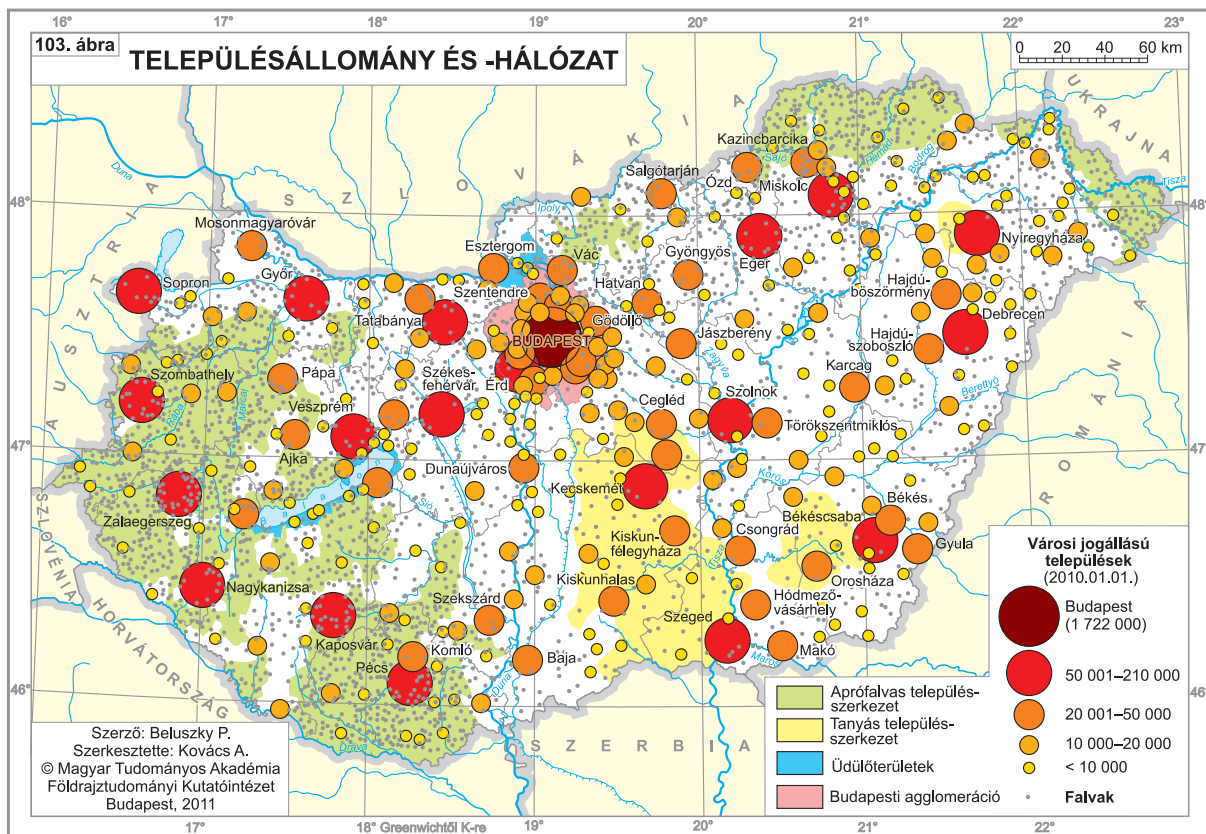
Fokozza a településméret kihatásait, hogy a különböző méretű települések eloszlása korántsem egyenletes az országban (103. ábra). A térképen feltüntetettük valamennyi városunkat

17. táblázat A települések nagyságrendi csoportjai és azok főbb adatai (2010. 01. 01.)

Település-kategória (fő)	Települések száma	Ebből város	Együttes lakónépesség (fő)	Ebből városi népesség (fő)	Népsűrűség (fő/km ²)	Vándorlási különbözet (2007, %-ben)	Egy adófizetőre jutó jövedelem**	Üzletek átlagos száma településenként
–199	379	–	45 087	–	14,4	-12,6	1 217 806	1,21
200–499	707	–	239 255	–	24,7	-9,1	1 285 090	2,75
500–999	672	–	483 718	–	35,3	-7,6	1 353 797	6,00
1 000–1 999	635	6	917 217	9 003	48,4	-5,5	1 443 096	13,18
2 000–4 999	482	80	1 446 430	292 725	70,4	-4,0	1 530 405	33,81
5 000–9 999	133	99	917 729	696 242	93,5	-1,8	1 613 419	99,32
10 000–19 999	83	82	1 159 174	1 149 045	156,2	0,3	1 765 238	231,64
20 000–49 999	41	41	1 204 848	1 204 848	207,5	1,8	1 829 665	523,78
50 000–99 999	11	11	712 905	712 905	516,3	4,1	1 908 208	1 120,91
100 000–199 999	7	7	959 135	959 135	591,4	2,6	1 963 424	2 462,00
200 000–*	2	2	1 928 826	1 928 826	1954,7	5,7	2 483 772	16 467,50
Összesen	3 152	328	10 014 324	6 952 729	107,6	–	1 833 721	46,81

Megjegyzések: *Debrecen (207 270 lakos) és Budapest (1 721 556 lakos).

** Az szja alapot képező jövedelem, Ft.

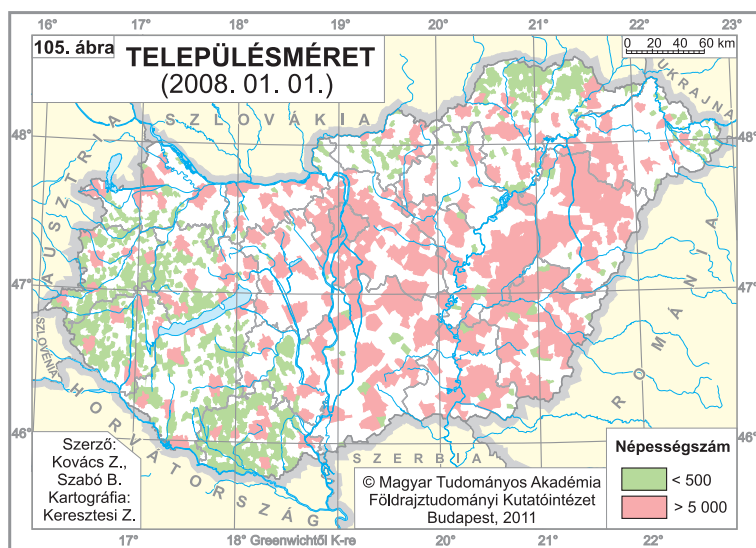
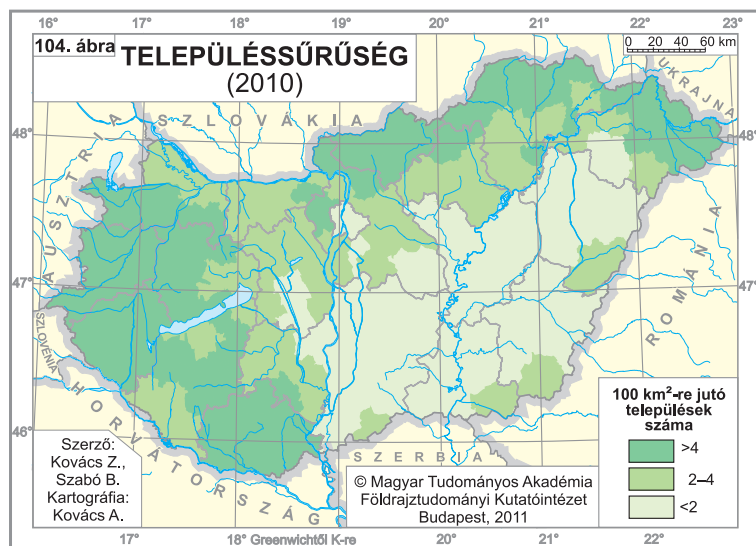

lélekszámukkal együtt, s a községeket (tehát a teljes településállományt), valamint az apró- és kistelepülési területeket, a tanyás településszerkezetű alföldi területet, az üdülőtörzseket, valamint a (hivatalos) budapesti agglomeráció területét.

Az eltérő természeti adottságok (a tagolt felszínű dombos és középhegységi tájakon a települések számára kisméretű „életterek” álltak rendelkezésre, ezek kevésszámú lakost tudtak eltartani) és az eltérő történelmi múlt miatt (a 16–17. században a török hódoltság területén, az Alföldön és a Dunántúl DK-i felén az állandósult hadiállapot alaposan megritkította a településállományt) az egyes országrészek *településsűrűsége*, a települések átlagos nagysága, a kistelepülések aránya erősen eltérő. Dél- és Nyugat-Dunántúlon, valamint az Észak-magyarországi-középhegység területén a 100 km²-re jutó települések száma meghaladja az 5-öt (Baranya és Zala megyékben 6,8, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 4,9), míg az Alföldön 2 alatt marad (Hajdú-Bihar és Békés megye 1,3); az országos átlag 3,4 (104. ábra). Ugyanakkor az 5000 lakosnál népesebb települések az Alföldön és Budapest környékén nagy, összefüggő területeket foglalnak el. Hasonló kép rajzolódik ki az

1000 lakosnál kisebb települések arányát tekintve: egyes dunántúli megyékben (Vas, Baranya, Zala) a települések több mint negyötöde kistelepülés; Veszprém és Somogy megyében is meghaladja arányuk a 70%-ot (105. ábra). (Az egyértelműen aprófalvas területeket a 103. ábrán is feltüntettük.) Ugyanakkor az Alföldön és a síkvidéki jellegű Fejér megyében a kistelepülések nem teszik ki a településállomány egynegyedét sem (Jász-Nagykun-Szolnok megye 17,9%, Fejér megye 20,3%, Bács-Kiskun megye 21,9% stb.)

A magyarországi településállomány sajátos elemei az ún. *tanyák*; különlegességük keletkezésük körülményeiben rejlik. A török hódoltság idején (kb. a 16. század második negyedétől az 1680-as évekig) az Alföld településállománya nagymértékben megritkult. A fennmaradt, népesebb települések (az ún. „*mezővárosok*”, amelyek többsége a szultánnak fizetett adót, s így bizonyos védelmet élvezett) hatalmas, a belterületről esetenként több tíz km-re fekvő határral rendelkeztek. E határrészek művelése a belterületről nem volt lehetséges; használatukra a mezővárosok lakossága sajátos megoldást választott, a *tanyás gazdálkodási-települési rendszer* kialakítását. A tanya a *szórványtelepülések* közé sorolható, ám a tanyák nem szakadtak el anya-

településeiktől, a mezővárosoktól, nem váltak önálló településsé. Ugyanis a „*tanyaelvű*” szórvány egy osztott funkciójú településrendszer egyik, nem önálló, a zárt belterületől távolabb fekvő egysége, amely a belterületi lakóházzal együtt alkot egy lakó- és gazdasági egységet, egy családi gazdaságot. A tanya elsősorban a gazdasági udvar feladatait látta el, a tulajdonos állandó lakóhelye a mezővárosban volt. A 19. század végétől azonban egyre többen költöztek ki véglegesen a tanyaakra, s életük nagyobb részét ott töltötték (BECSEI J. 1990).

A két világháború között az Alföld lakosságának kb. harmada, közel egy millió fő külterületen élt. A tanyaépződés utolsó nagy hullámát az 1945-ös földreform jelentette, amikor a földhöz jutott kisbirtokosok többsége a kiosztásra került földön tanyát épített, s rövid

néhány év leforgása alatt mintegy 75 000 új tanya létesült az Alföldön. Az 1940-es évek végére a tanya világ népessége meghaladta az 1,1 millió főt, az Alföld egyes erőteljesebben tanyásodott területein (pl. a kiskunsági homokterületeken) a népesség több mint kétharmada élt tanyán. Ezt követően, a szocialista településpolitika hathatós nyomására, a téészesítés, valamint a nyomában járó elvándorlás, illetve az előregedés következtében megindult a tanyaak elsovárdása. Az 1960-as évtized kezdetén a téészesítés befejezése előtt még közel 700 ezer tanya lakost számláltak a hat alföldi megyében. Ez a szám az 1990-es népszámlálás időpontjára 185 ezer főre csökkent, s a hat alföldi megye népességének mindössze 6,2%-a élt tanyán. Az 1990-es években lényegében megállt a tanyaak elnéptelenedési folyamata, a népességcsökkenés mértéke megegyezett az ország egészét érintő népességfogyással.

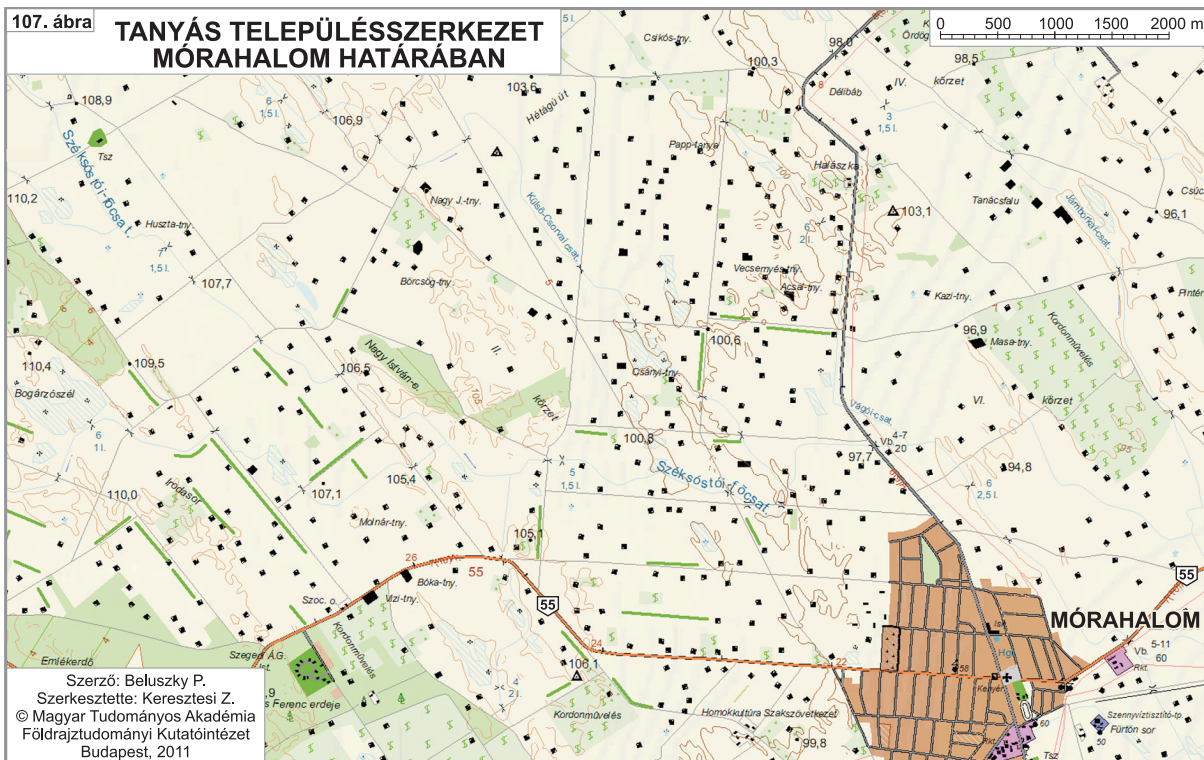
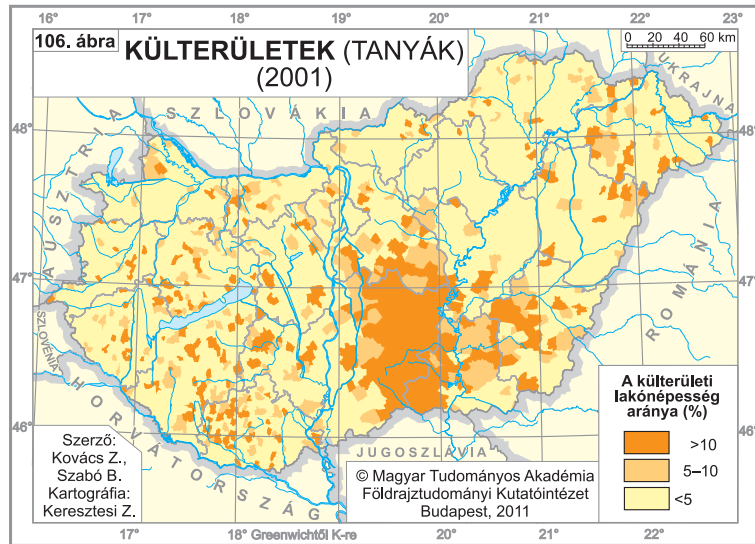
A rendszerváltozással, de a háztáji gazdaságok megerősödésével részben már az előtt is, új fejlődési, illetve fennmaradási perspektívák nyíltak a hazai tanyaak számára. Ez egyrészt összefüggött a föld reprivatizációjával és az ismét megjelenő (megerősödő) magán agrárgazdálkodással (fóliázás, libafarmok, lótenyésztés stb.), másrészt a tanyaak új, nem lakáscélú hasznosítása is terjedőben van (pl. a turizmus). Ezek az újrahásznosítási módok nem növelik a tanyaán élő népesség számát – az továbbra is csökken –, de hozzájárulnak a tanyaak revitalizációjához, további fennmaradásához, hasznosításához. Új jelenség az alföldi nagyvárosok (pl. Szeged, Kecskemét, Békéscsaba) környékén, hogy a tanyaavilágot napjainkra elérte a szuburbanizáció is. A nagyvárosokból kiköltöző fiatal és tehetős népesség – a helyi településföldrajzi sajátosságokból adódóan – a tanyaövs városokhoz közeli, jól megközelíthető és a napi ingázást lehetővé tevő részére zúdul rá.

A tanyaak jelenlegi területi megoszlását a természeti viszonyok és az egykori szocialista téészesítés sikerességének lenyomataként értel-

mezhetjük (106. ábra). Az Alföld keleti és északi, termékeny talajjal rendelkező, nagy kiterjedésű síksági területein (pl. Hajdúság, Nagykunság, Jászság, békési löszhát), ahol a természet a legkedvezőbb feltételeket kínálta a nagyüzemi szántóföldi gazdálkodás számára (és amelyek egyébként is kevésbé voltak tanyásodva), a tanyafelszámolás gyors ütemben zajlott.

Ezzel szemben a kevésbé termékeny, nagyüzemi művelésre kevésbé alkalmas déli homokvidékeken (pl. Duna–Tisza közti homokhátság) és a sűrű vízhálózattal rendelkező, szikesedésre hajlamos területeken (pl. Tiszazug, Körösök vidéke) a tanyafelszámolás is vontatottan haladt, illetve megtor-

pant, s ezzel a tanyák túlélési esélye is jelentősen javult. Napjainkban éppen ezeken a területeken él a tanyasi népesség java része (107. ábra).

Urbanizáció, városhálózat

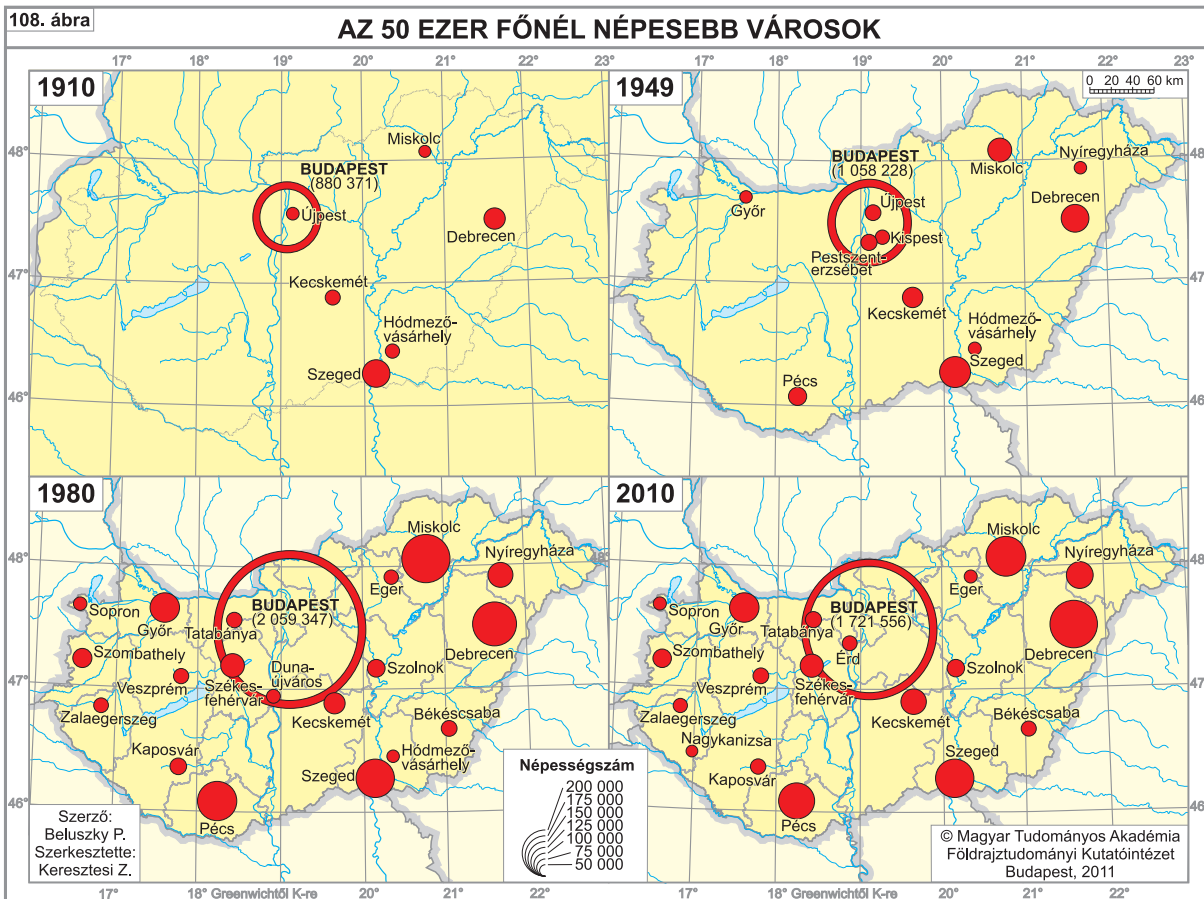
Magyarország a 2. világháborúig agrárország volt; 1870-ben még a keresők bő háromnegyedét foglalkoztatta a mezőgazdaság, kerekén egytizedét a bányászat, valamint a gyár- és kézműipar (a maitól nagymértékben eltérő, a Kárpát-medence egészére kiterjedő, 325 ezer km²-es ország területén). Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó, 1910-es népszámlálása szerint előrehaladt ugyan az iparosodás (18,3% ipari kereső), de nem történt „áttörés”, az agrárkeresők aránya még mindig 60% felett volt (kb. hasonló arányban részesedett a mezőgazdaság a nemzeti jövedelem előállításából is), de újabb negyven év után, a már 93 ezer km²-nyi területre zsugorított országban is kerekén 54%-ot tett ki (1949). Ezen értékeknek felelt meg a városodottság szintje is: noha a Monarchia konjunktúrák évtizedei alatt nőtt a városi népesség száma, e téren sem következett be számottevő változás: 1870-ben a lakosság döntő többsége, 86,6%-a falvakban (községi jogállású településekben) élt, ez az arány 1910-re csupán 79,6%-ra csökkent. 1870-ben a fővárosban mindössze 270 ezer fő, az „akkori” ország lakosságának 2%-a élt, viszont 1910-re lélekszámát megháromszorozva (880 ezerre növelve), modern nagyvárossá fejlődve, már 4,8%-kal részesedett az ország népességéből. 1870 táján felgyorsult az *elővárosi fejlődés* folyamata is, az elővárosi jellegű településekben 1910-ben 230 ezren éltek. Újpest lélekszáma az 1870-es 6722-ről 1910-re 55 ezer fölé, Pesterzsébeté (a korabeli Erzsébetfalvái) 223 főről 31 ezerre növekedett, az 1870-ben még nem létező Kispest is 30 ezres településsé növekedett (BELUSZKY P. 2006).

Budapest volt szinte az egyetlen magyar város, amely a modern városfejlesztő energiák hatására rohamosan növekedett; a többi 131 város (az akkori ország területén) csak 2,8 százalékponttal emelte részesedését hazánk lakosságából, ami 1,6-szeres növekedést jelentett. Az új típusú urbanizáció jele volt a budapesti agglomeráció kialakulása mellett, hogy megjelentek a *bányászat és a gyár- és kézműipar* fel-növelte népességtömörülések, amelyekbe már néhány városi intézmény is letelepedett (a mai országterületen pl. Tatabánya, Salgótarján, Ózd, Diósgyőr). A magyarországi urbanizáció 1. világháború előtti állapotát jól jellemzi, hogy az 1910-es népszámlálás alkalmával a mai ország területén mindössze hét, 50 ezer főnél népesebb várost írtak össze (108. ábra). Közülük Újpest már ekkor összeépült a fővárossal, vele

funkcionális egységet képezett, Kecskemét és Hódmezővásárhely pedig alföldi mezőváros volt, keresőik *többségét* (Hódmezővásárhelyen 61,1%-át) a mezőgazdaság foglalkoztatta, városi szerepkörük jóval szerényebb, mint népességszámuk. Szeged és Debrecen akkor is regionális központnak számított, viszont mind a 96 ezer lakosú Szeged, mind Debrecen, Kecskemét és Hódmezővásárhely lakosságának nagy hányada a tanyavilágban élt.

Az 1. világháború után az ország drasztikus területi csökkenése mélyreható *strukturális változásokat* idézett elő a településhálózatban is. Ezt nem elsősorban az urbanizáció ütemének a felgyorsulása jelentette, hanem az a tény, hogy épp a kevésbé urbanizált hegyvidéki és peremterületeket veszítette el az ország. A nagyobb fokú önellátásra kényszerült magyar állam területén gyarapodott ugyan a gyár- és kézműipar, de az urbanizáció továbbra is a fővárosra és agglomerációjára korlátozódott; e település-együttesben 1941-ben az ország lakosságának már több, mint 18%-a élt, s a népességnövekedés is számottevő (39%-os) volt (1920: 1,23 millió, 1941: 1,71 millió lakos). Ám ekközben a többi város népességének aránya változatlan maradt (16,8%-os abszolút gyarapodás mellett). Ezzel párhuzamosan a községi lakosság aránya 63–64%-ra csökkent. Az 50 ezernél nagyobb városok száma 1949-re 12-re emelkedett, ám ezek között három, néhány hónappal a népszámlálás után (1950. 1. 1.) Nagy-Budapesthez csatolt előváros is található (Újpest, Kispest, Pesterzsébet), így tulajdonképp 9 nagyváros alkotta a korabeli városhálózat gerincét. Még mindig közöttük található Hódmezővásárhely, de Győr és Pécs, a két (potenciális?) regionális központ is soraikba emelkedett.

A 2. világháború után, különösen a kommunista hatalomátvételt (1948) követően merőben új, szélsőségesen etatista politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok közé került az ország s településállománya (a gazdaság államosítása, kollektívizálás, egypártrendszer, az önkormányzatiság és a civil szervezetek erős korlátozása, „központi” [állami] településpolitika stb.). A „szocialista rendszer” gazdaságpolitikájának középpontjában a feszített ütemű gazdaságfejlesztés, ezen belül is az *iparosítás* (elsősorban az alapanyag-termelés, az energia-, nehéz- és hadiipar) állt. Erre szorította az államvezetést az öngazdálkodási kényszer (gazdasági növekedés

= legitimáció), az autarkia politikai indíttatású felerősödése, a „szocialista tábor” elvárásai. A „tűzzel-vassal” keresztülvitt iparosítás eredményeként az I. ötéves terv éveiben (1951–1955) 130%-kal nőtt az ipari termelés, gyors foglalkozási átrétegződés indult meg; 1949 és 1970 között az ipari keresők száma 882 ezerről 2 millió 180 ezerre, arányuk a keresőkön belül 21,6%-ról 43,7%-ra nőtt. Számos óriás beruházást indítottak (mint pl. a Dunai Vasmű – Dunapentele, a Borsodi Vegyiművek – Kazincbarcika, uránbányászat – Kővágószőlős), melléjük a munkaerőigény biztosítására nagy lakótelepeket, ún. „szocialista városokat” építettek (SZIRMAI V. 1988). Számos kisebb-nagyobb bányászközség, ipari település és tradicionális város indult rohamos növekedésnek.

A kommunális beruházások zöme (egyves periódusokban kb. 90%-a) a városokra jutott. Az is kétségtelen, hogy ezen időszak alatt igen sok városi funkciójú intézményt (közéiskola, mentőállomás, orvosi szakrendelő intézet, kórház, az „államosított” társadalom és gazdaság intézményei stb.) telepítettek a városokba, nagyközségekbe. Mindezek következtében az *extenzív*

urbanizáció (a városi jogú települések számának, a városi népességnek a növekedése) felgyorsult. Ennek eredményeként gyors ütemben növekedett a városok népessége. 1980-ban már 20 város lakossága haladta meg az 50 ezer főt. 61 ezres várossá nőtt a „szocialista városok” közé tartozó Dunaújváros; 19 megyeszékhelyünk közül 9 ekkor érte el a középvárosi küszöbértéket. 1990 után azonban az extenzív városodás – eltekintve a jogi értelemben vett városok számának növekedésétől – visszaszorult, részben a *dezindusztrializáció*, részben pedig a *szuburbanizáció* felerősödése következtében.

A szuburbán városok kivételével megállt a városnövekedés, számos város népessége csökkent (Budapesten 1990-ben 2 millió 17 ezren éltek, 2010-ben már csak 1 millió 722 ezren; a csökkenés közel 300 ezer fő!). Az 50 ezer főnél népesebb városok száma változatlanul 20; az „1980”-as közép- és nagyvárosok köréből kikerült a dezindusztrializációtól sújtott volt „szocialista város”, Dunaújváros és a „funkciója vesztett” mezőváros, Hódmezővásárhely. Bekerült a középvárosok közé Nagykanizsa és a hatalmasá duzzadt agglomerációs település, Érd.

1945 óta a városok száma meghatszorosodott. Kezdetben, az 1980-as évekig lassabban, majd gyors ütemben nőtt a városi rangú települések száma. Megjegyzendő, hogy Magyarországon a városi funkciójú és a városi rangú települések köre nem felel meg egymásnak. Az 1990-es évek elejéig több városi funkciójú település volt, mint városi rangú (tehát sok városi szerepkört ellátó település nem rendelkezett városi ranggal).

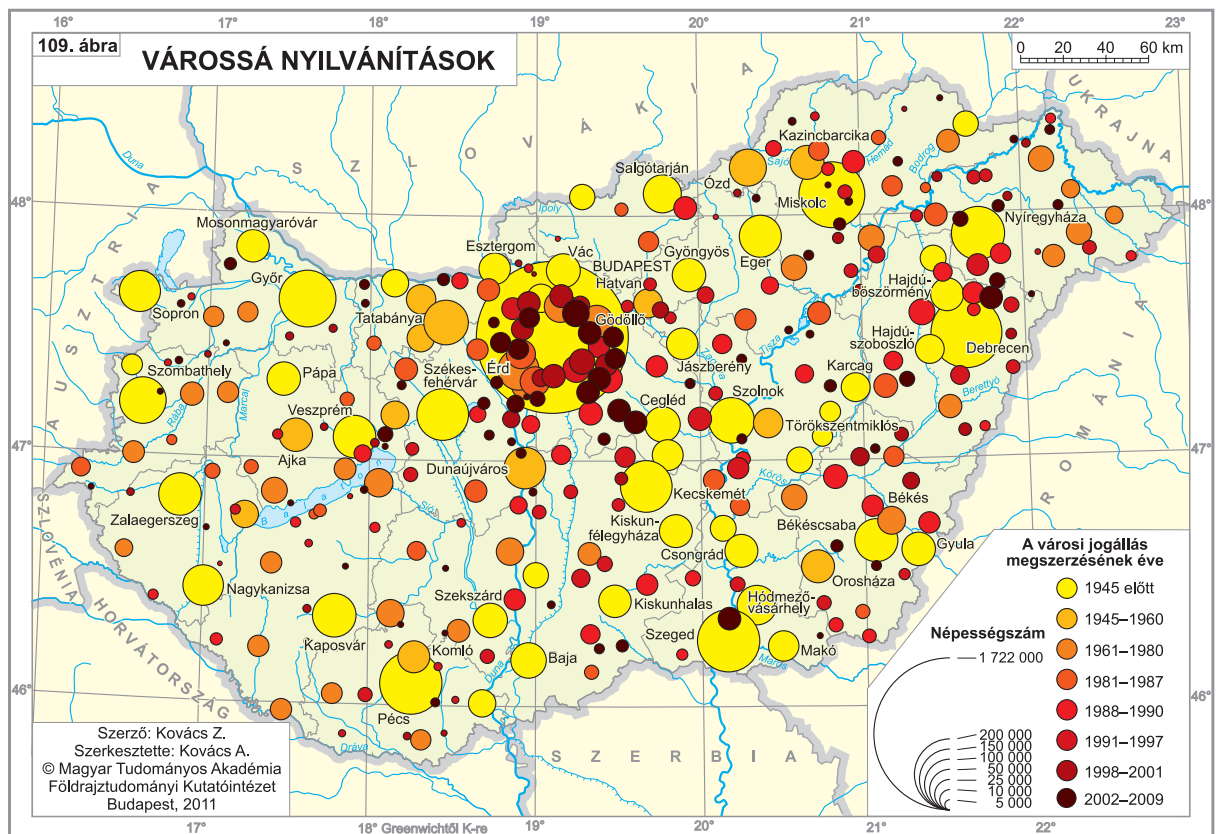
Az 1990-es évek közepére azonban a városi funkciójú települések városi jogállást nyertek, azóta nagyszámú, földrajzi-szociológiai-funkcionális értelemben falunak minősülő települést emeltek városi rangra (vagyis ma nagyszámú városi jogú, de falusi jellegű település létezik Magyarországon). Mindeközben a városok átlagos népességszáma is egyre csökkent. A városok nagyságrendi tagolódásából (17. táblázat) látható, hogy 4 városunkban még 2 ezren sem élnek, s a városok bő ötödének lakosság száma nem éri el az 5000 főt. 2010. január 1-én 328 városi rangú települése volt az országnak (18. táblázat). A városi jogállású települések sűrűn fedik le az országot (109. ábra); a térképről is leolvasható, hogy a városállomány – jogi értelemben legalábbis – igen „fiatal”.

18. táblázat A városok száma (1945–2010)

Időpont (január 1.)	A városok száma	A városi népesség aránya (%-ban)
1945	52	32**
1950*	54	36
1960	63	40
1970	73	45
1980	96	53
1988	125	58
1990	166	62
1995	194	63
2000	222	64
2002	252	66
2006	289	67
2008	298	68
2009	306	68
2010	328	69

Megjegyzések: * 1950-ben 6 várost Budapesthez csatoltak. ** Becsült adat.

A városi rangú településeken élők száma 2010. január 1-én 6 952 729 volt, az ország népességének 69,4%-a. Ezzel Magyarország némileg elmarad az európai urbanizációs átlagtól. 1990 óta 162-vel növekedett a városok száma, de a városi népesség aránya csak 7,4 százalékponttal nőtt, jelezvén, hogy ma már csak kis né-

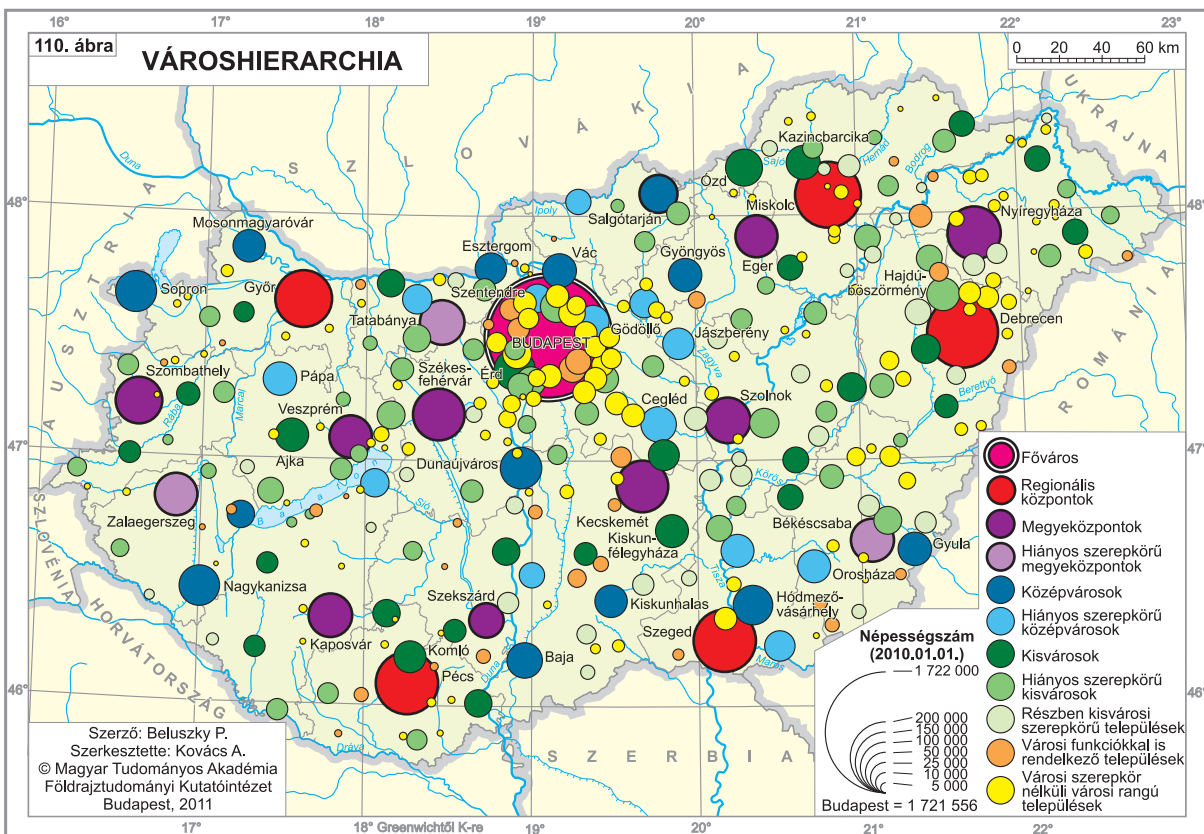
peességű települések várossá nyilvánítására van lehetőség. 1960 és 1990 között a 103 új város 22 százalékponttal növelte a városi népesség arányát. Amennyiben csak az 1990-ben már városi címmel, többnyire ténylegesen városi funkciókkal rendelkező települések népességszámát vesszük figyelembe, akkor országunk urbanizációs mutatója a korabeli 62% helyett ma 58% lenne. Mindez jelzi, hogy az ország városfejlődése az 1990 utáni időszakban újabb fordulatot vett, a népesség vándorlásának fő iránya már nem a falvakból a városokba mutatott, hanem a városokból az őket körülvevő falvakba, s Magyarország belépett előbb a *szuburbanizáció*, majd 2000 után a *dezurbanizáció* korszakába.

A funkcionális városok számáról, hálózati szerepükről a hierarchia-vizsgálatok nyújtanak információkat. A *városhierarchia* kimutatására a városi szerepkörű intézmények jelenlétét vagy hiányát, illetve volumenüket vettük figyelembe. (A magyarországi városok hierarchikus tagolásáról a 110. ábra és a 19. táblázat tájékoztat.) Megállapítható, hogy mintegy 130 település tölt be egyértelműen városi szerepkört, kb. 70 átmenetet képez a városok és falvak között, s kb. 130 csupán közigazgatási rangja szerint város. Pusztán a városhierarchia-vizsgálat vagy a népességszám-

19. táblázat A városi rangú települések hierarchikus tagolódása (2010. 01. 01.)

Hierarchia szint	A települések száma
1. Főváros	1
2. Regionális központ	5
3. Megyeközpontok	
I	9
II	4
4. Középvárosok	
I	12
II	13
5. Kisvárosok	
I	28
II	56
6. Részleges kisvárosok	37
7. Néhány városi funkcióval rendelkező település	33
8. Városi funkcióval nem rendelkező városi rangú település	130
Összesen	328

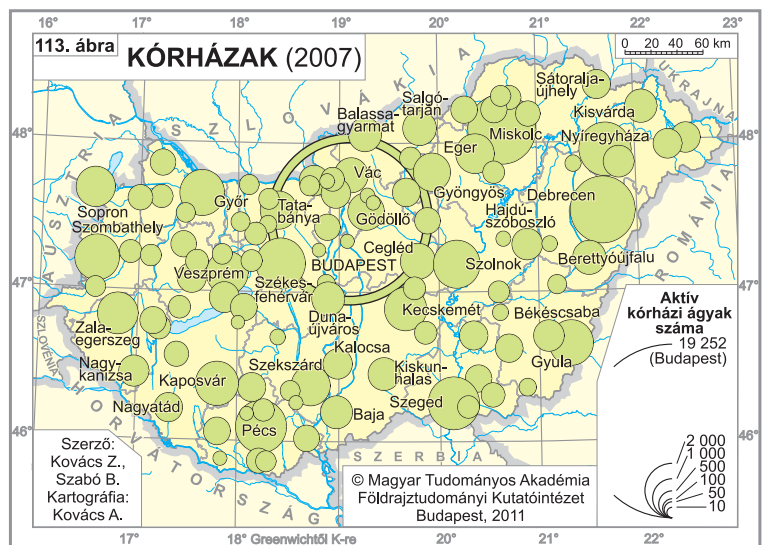
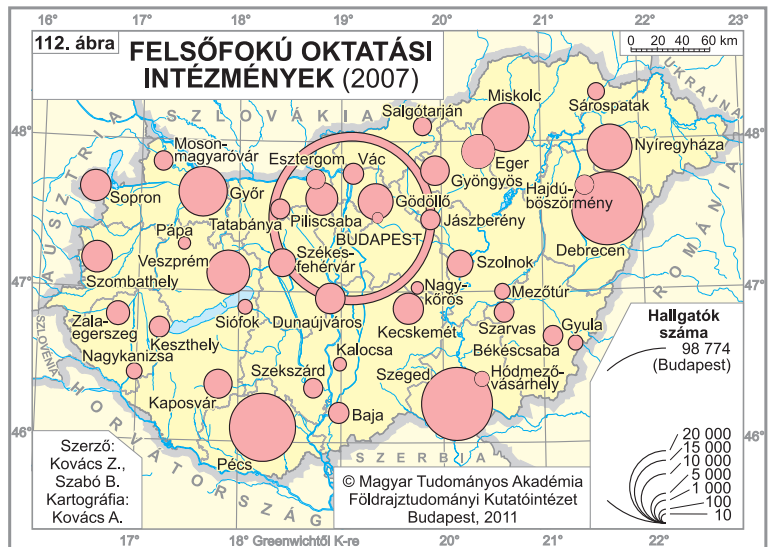
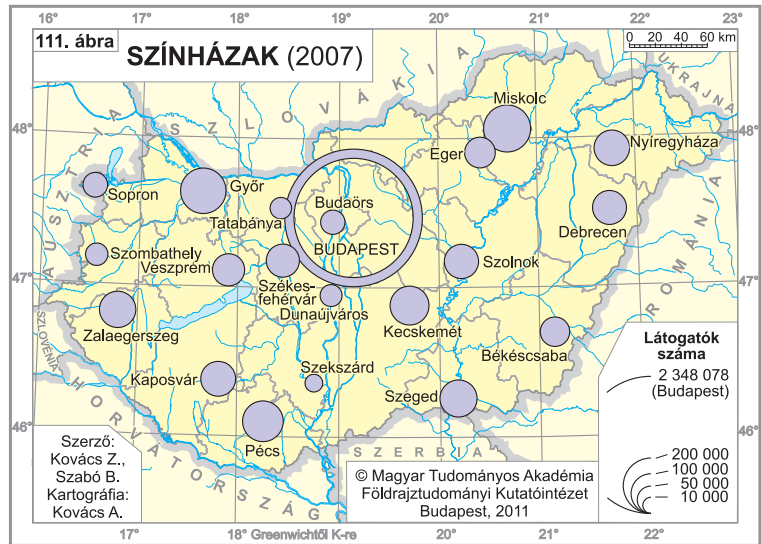
adatok (pl. az öt regionális centrumban együttvéve csak alig feleannyi lakos él, mint Budapesten) is igazolják, hogy a főváros domináns pozíciót foglal el a magyarországi városhálózatban (20. táblázat). A településpolitikának régi, ám több-

nyire sikertelen törekvése a főváros „túlsúlyának” mérséklése.

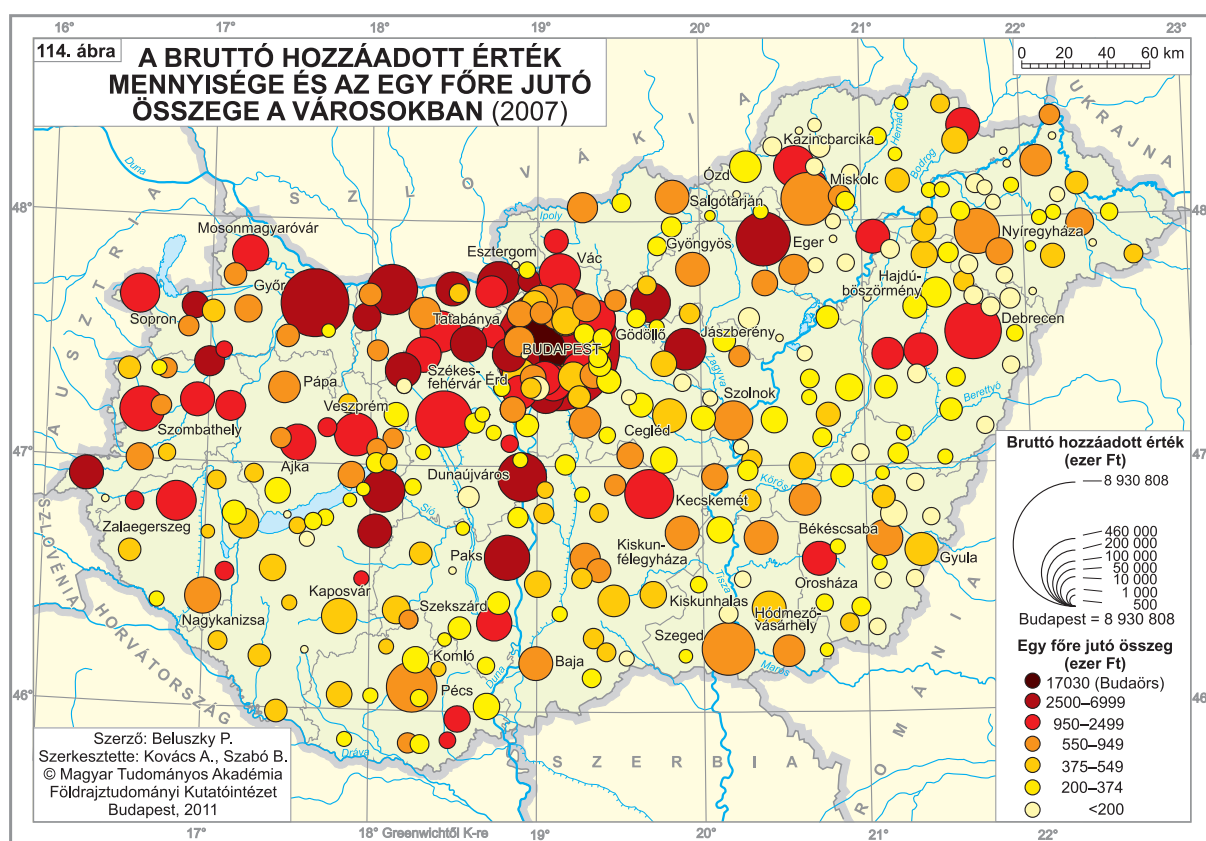
A magasabb szintű városi funkciókat hordozó intézmények (színházak, kórházak, felsőfokú oktatási intézmények stb.) a városszerkezet hierarchiájához igazodva oszlanak meg az országban. A színházi látogatók száma, valamint a felsőfokú oktatási intézményekben tanulók és az aktív kórházi ágyak száma egyaránt jól tükrözi a magyar városszerkezet hierarchiáját, amely a főváros, a regionális központok (egyetemi városok), a megyeszékhelyek funkcionális fölényét jelzi a kisebb városokkal szemben (111–113. ábrák).

A városok gazdaságának volumenét, teljesítőképességét és „fejlettségét” a bruttó hozzáadott érték mennyiségével és egy főre jutó összegével jellemeztük (114. ábra). Ez utóbbi tekintetben sokszoros különbség mutatkozik az egyes városokat illetően (Budaörs 17 millió Ft, Rudabánya 22 ezer Ft), egyértelmű összefüggéseket a városok típusa, fekvése, nagysága s a hozzáadott érték termelésének mutatói között nem állapíthatunk meg, de tendenciákat igen. A felső negyedbe került 82 város 61%-a a Dunántúlon található, további 10%-a a fővárosi agglomeráció „dunánineni” oldalán. Az utolsó negyed városainak 65%-a viszont alföldi település. A rangsor első negyedébe került nem dunántúli települések pozíciója is magyarázható; közép- és nagyvárosok (Debrecen, Szeged, Miskolc, Eger, Nyíregyháza, Kecskemét), gazdaságukat megőrző iparvárosok (Tiszaújváros, Kazincbarcika, Sajóbátony), idegenforgalmi központok (Hajdúszoboszló). Az alsó negyedben iparukat veszített, városi szerepkörökkel alig rendelkező észak-magyarországi és dunántúli települések (pl. Rudabánya, Borsodnádásd, Sajószentpéter, Szigethalom, Nagymányok) keve-

20. táblázat Budapest nagyvárosi funkcióinak súlya az országban (2007)

Városi funkciók megnevezése	Országos érték	Budapest értéke	Budapest aránya (%-ban)
Lakónépesség (fő)	10 045 401	1 702 297	16,9
Külföldi vendég szállodában (1000 fő)	2 906	2 017	69,4
Szakkönyvtárak könyvtári egységei (1000 db)	58 822	36 353	61,8
Részvénytársaságok száma (db)	4 493	2 415	59,8
Kutatóhelyek kutatói létszáma (fő)	17 391	10 336	59,5
Színházi látogatók száma (1000 fő)	4 049	2 288	56,5
Nappali tagozatos felsőoktatási hallgatók száma (fő)	226 642	98 063	43,3
Felsőoktatási intézmények oktatói (fő)	22 342	9 423	42,2
Bruttó hazai termék (millió Ft)	23 795 306	8 874 185	37,3
Alkalmazásban állók száma (fő)	3 007 033	888 563	29,6
Távbeszélő fővonalak száma (db)	3 281 523	922 363	28,1
Működő kórházi ágyak száma (db)	71 902	19 252	26,8

rednek az alföldi városok közé. A várostípusok és a gazdasági teljesítőképesség között kimutatható összefüggéseket is „lerontják” az olyan esetek, mint pl. az, hogy az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték alapján felállított lista élén is találunk idegenforgalmi jelentőségű városokat (pl. Siófok, Visegrád, Zalakaros, Bük, Hévíz, Hajdúszoboszló), és ilyenek az alsó negyedben is előfordulnak (pl. Badacsonytomaj, Zamárdi, Velence, Máriapócs). Jelentős iparvárosi múlttal – esetenként „szocialista városi” múlttal – rendelkező települések is megjelennek a rangsor

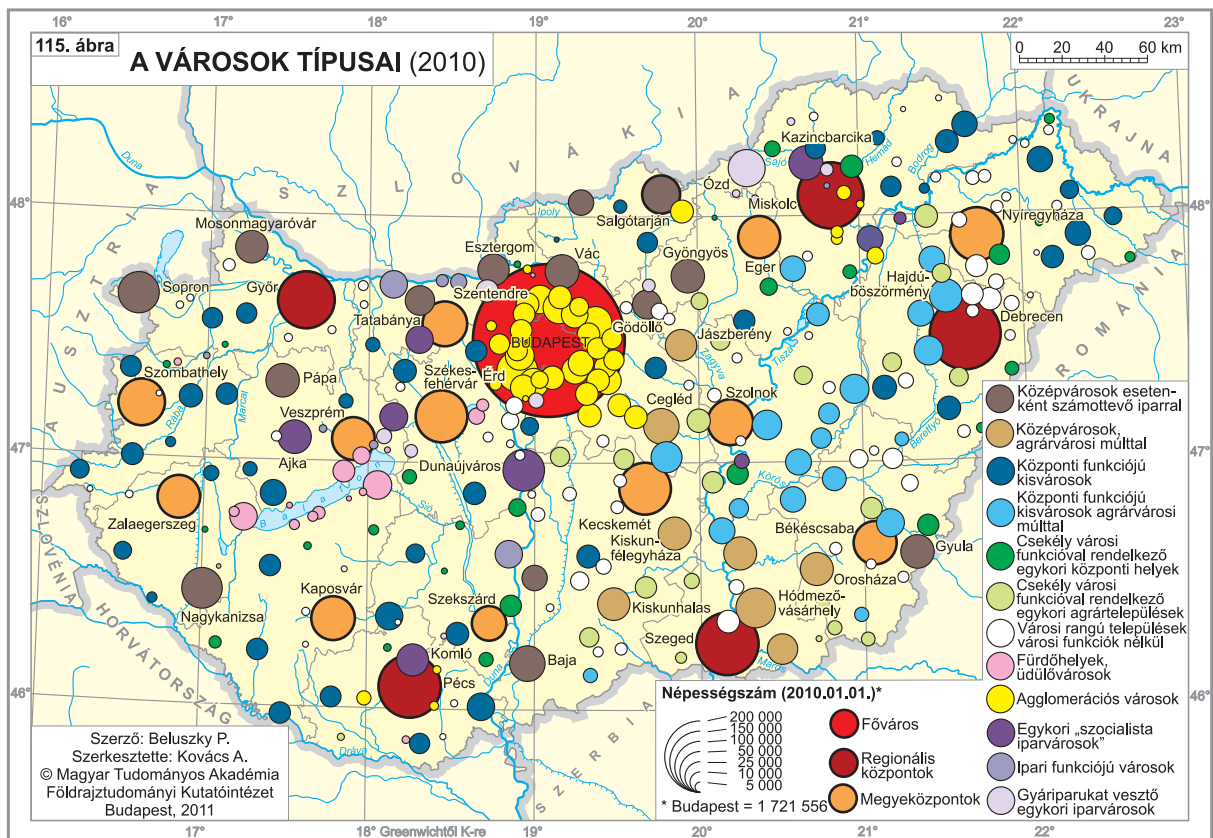
élén (Dunaújváros, Kazincbarcika, Tiszaújváros, Oroszlány, Százhalombatta, Ajka) és a végén egyaránt (pl. Komló, Várpalota, Szigethalom, Borsodnádásd, Rudabánya), noha kétségtelen, hogy a rangsor élére a még ma is „működő” iparvárosok, a végére pedig a rozsdáövezetek kis lélekszámú városai kerültek. Természetesen mutatkozik összefüggés a városok lélekszáma és a hozzáadott érték fajlagos mutatója között is: a rangsor élén álló 50 város átlagos lélekszáma 29 813 fő, az utolsó 50-é 5026. A rangsor végén tehát túlnyomó többségükben kis lélekszámú,

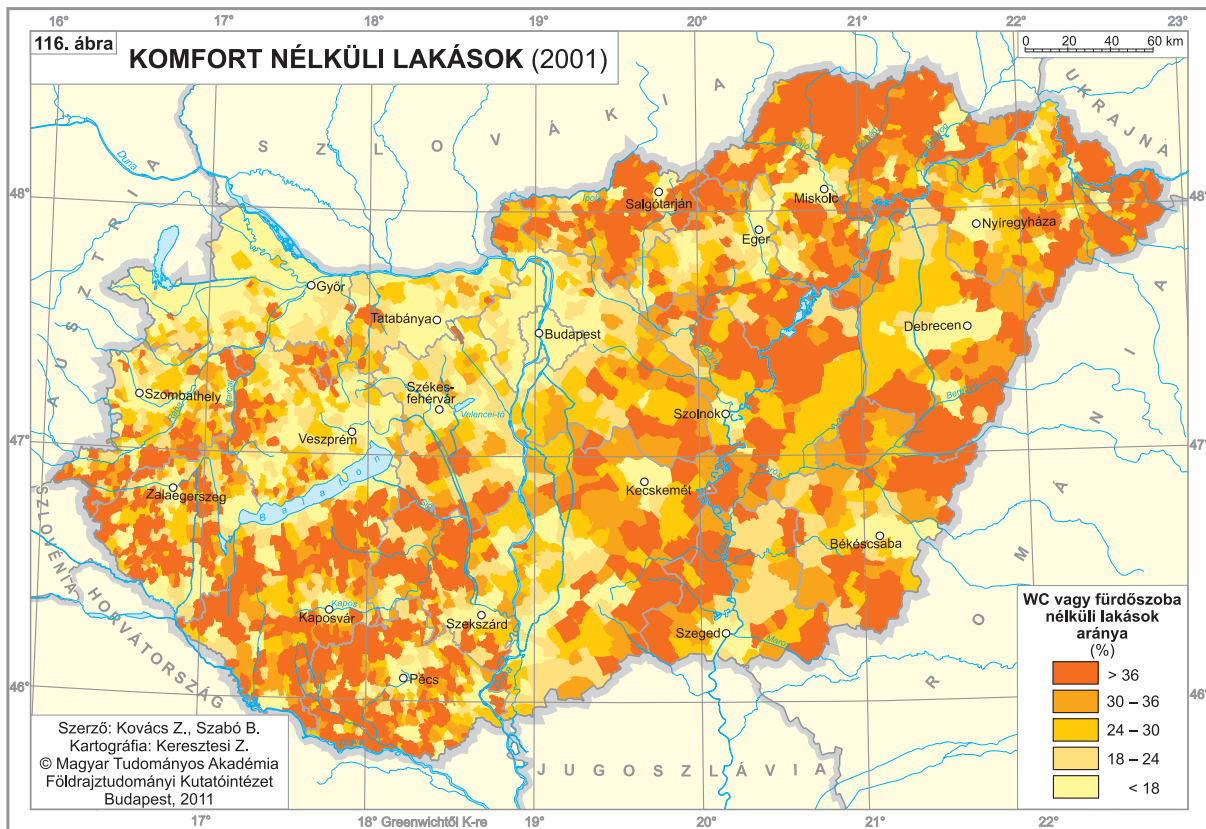
városi rangot csak a közelmúltban elnyert, jelentős gazdasági szervezetekkel és városi funkciókkal nem rendelkező városok találhatók.

A városok típusainak megállapítását az elmúlt évtizedek urbanizációs folyamatai meglehetősen problematikusá tették. A dezurbanizáció, a városok szolgáltató funkcióinak dominánsá válása, a terciér szektor keresőinek túlsúlya a városok foglalkozási szerkezetében meglehetősen hasonlóvá, egyveretűvé tette a városokat, közöttük a különbségeket elsősorban nagyságuk és hierarchikus pozícióik jelentik. Egyéb folyamatainkban (népességszám-változás, migráció, a lakosság társadalmi szerkezetének alakulása stb.) sem tapasztalhatók markáns különbségek, illetve azokat is hierarchikus pozíciójuk alakítja ki. Végül is 10 (altípusokkal együtt 15) várostípust különböztettünk meg (115. ábra).

Az ország településhálózatán belül jelentős különbségek mutathatók ki a települési infrastruktúra fejlettsége és a kommunális ellátás szintje terén. A komfort nélküli lakások aránya igen érzékletesen tükrözi az ország térszerkezetében fellelhető fejlettségbeli különbségeket (116. ábra). A főváros és környete, valamint Észak-Dunántúl, beleértve a Balaton térségét is, az országos átlagnál jóval kedvezőbb helyzetben van

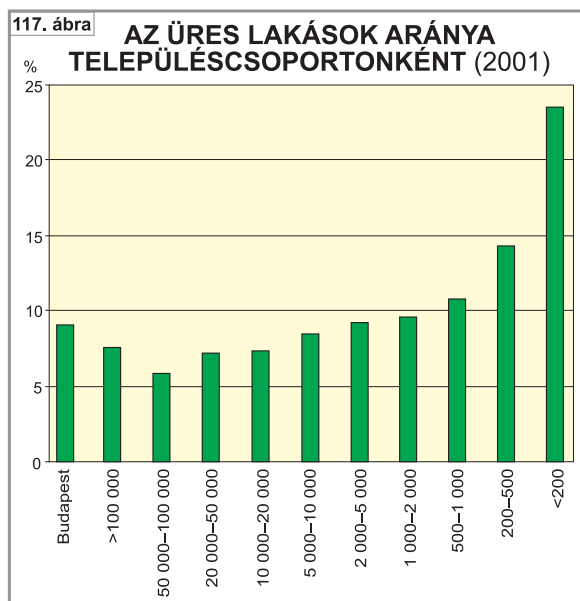
a lakásállomány minőségét, komfortfokozatát tekintve. Kitűnnek a térképen emellett a vidéki nagyvárosok és elővárosaik is átlagosnál jobb kommunális mutatóikkal. Markáns különbségeket találunk a településhálózat egyes hierarchia szintjei között is. 2001-ben Budapesten a lakásoknak mindössze 0,3%-a nem rendelkezett közcsatorna összeköttetéssel, ezzel szemben a 200 fő alatti törpefalvak lakásainak közel egyharmadában nem volt ilyen ellátás. Ez nem jelenti azt, hogy a települési önkormányzatoknak Nyugat-Magyarországon vagy Budapest körzetében több pénz jutna a közcsatorna-hálózat fejlesztésére, bár Komárom-Esztergom (76,5%) és Bács-Kiskun (31,1%) megyék csatornázottsági mutatója közötti különbség akkor is beszédes, hanem egyszerűen a népesség anyagi helyzetében, valamint a településméretben mutatkozó különbségek vetülnek ki a térre. Észak-Dunántúlon nem jelent különösebb gondot – közcsatorna-hálózat hiányában is – a lakások csatornázásának helyi megoldása, miközben a keleti országrészben az alacsonyabb jövedelmek következtében erre csak korlátozottan (a nagyobb városokban és elővárosaikban) van mód. Ugyanígy az aprófalvakban, vagy tanyás körzetekben a lakosság kis száma, illetve térbeli

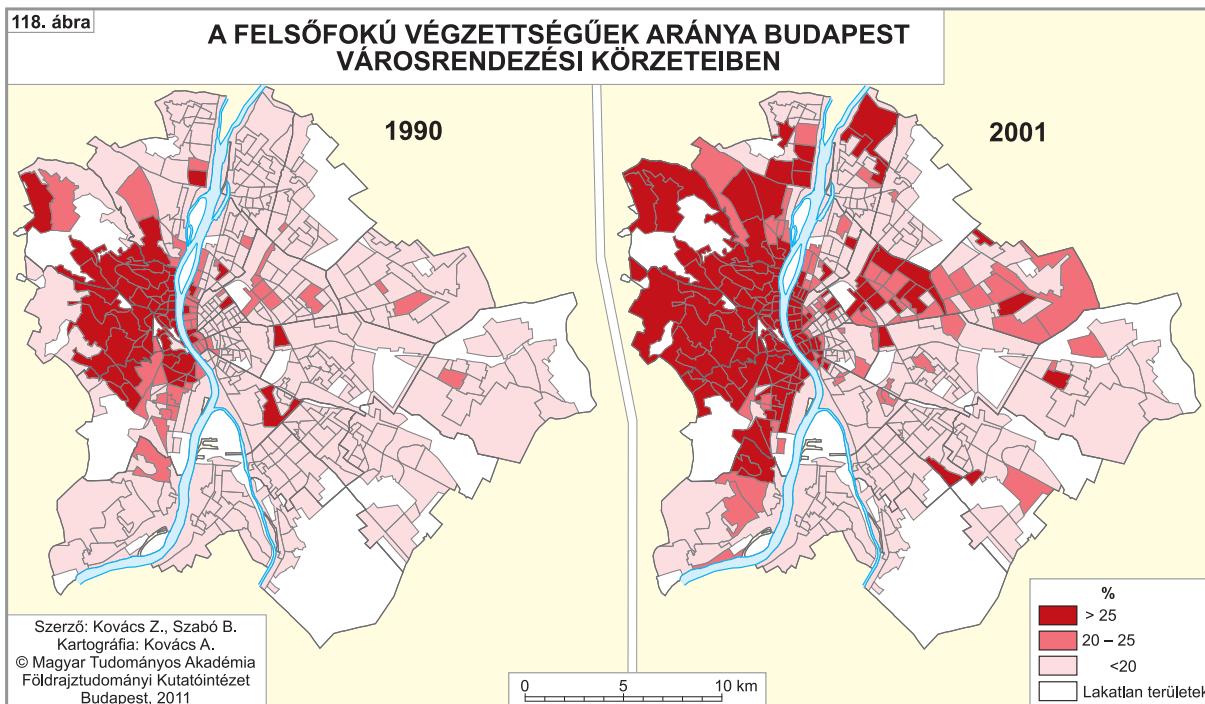

szórtsága jelentősen megdrágítja az ilyen jellegű infrastrukturális beruházást (FARKAS J.–KOVÁCS Z.–SZÉKELY G.-NÉ. 2004). A települések infrastrukturális megújulása nem csak pénz kérdése, de a lakók demográfiai helyzetétől is nagymértékben függ. Az előregedő térségek településeiben nagy problémát okoz, hogy a lakások egyre nagyobb része üresen áll. A településhierarchián belüli különbségeket vizsgálva megállapítható, hogy az *üres lakások* aránya a 200 fő alatti törpefalvakban a legnagyobb, és a falusi településeken a lakosságszámmal fordított arányban növekszik az üresedés mértéke (117. ábra).

Az ország településhálózatának vizsgálatakor külön figyelmet érdemel egyetlen milliós nagyvárosunk, *Budapest*. A magyar főváros térbeli társadalmi szerkezete történetileg az Európában hagyományos centrum-periféria modell szerint alakult. A városegysítést követő időszakban a magasabb jövedelmű és társadalmi státusú csoportok a városközpontban, a szegényebb, alacsonyabb státusú rétegek az 1950 előtti (Kis-)Budapest külterületein, az ipari városrészekben és peremtelepüléseken éltek (pl. Kőbánya, Angyalföld, Újpest stb.). Az államszocialista korszakban megkezdődött a centrum-periféria szerinti társadalmi egyenlőtlenségi mo-

dell átalakulása. Az 1960-as, 70-es években épült első új lakótelepek magas státusú népessége, valamint a belső városrészek hanyatló társadalmi presztízse megbontotta a korábban a centrumból kifelé haladva csökkenő státus tendenciáját. A korábbiakhoz képest felgyorsult a budai hegyvidék benépesülése, amely egyre inkább az elit szegregációs szigetévé vált (118. ábra).

1990 után egyrészt tovább erősödött a budai hegyvidék elit-koncentráló szerepe, de emellett megjelentek, elsősorban a város köz-igazgatási határához közel új, *magas státusú* lakónegyedek is, főként lakóparkok formájában. Míg a budai hegyvidék előregedő társadalma a klasszikus elit szimbóluma, addig a lakóparkok és a felújított, „dzsentrisedett” belső városrészek (pl. Középső-Ferencváros) már az új technokrata elit gyűjtőhelyét képezik.

Eközben erősödött az *alacsony státusú népesség szegregációja* is. A társadalmilag hátrányos helyzetű csoportok, az alacsony iskolázottsággal és jövedelemmel rendelkezők, a munkanélküliek, a cigányok a legrosszabb ökológiai pozíciójú budapesti városrészekben, főként azokban a régi negyedekben élnek (pl. Józsefváros, Erzsébetváros egyes részei), ahol a legöregebb a lakásállomány, nagy a laksűrűség, és rossz a lakások felszereltsége. Az 1990 utáni átmenet keretében tehát a piaci hatások, a telek- és lakásárak differenciálódása, a lakásszektor tulajdonviszonyainak átalakulása, a szociális bérlakásállomány privatizációja még markánsabbá tették a szegény és gazdag negyedek közötti különbségeket (Kovács Z. 2005).

A piacgazdasági átmenet nyomán föl-erősödő társadalmi szegregáció nem csak a központi város, de a városrégió egésze szintjén is megfigyelhetővé vált. Az 1990 utáni folyamatok könnyebb megértéséhez *Budapest városrégióját*

az alábbi *funkcionális-morfológiai övezetekre* osztottuk (119. ábra).

- *Központi üzleti negyed.* A vállalkozói tőke, a bankok és a kereskedelem, valamint az idegenforgalom elsőszámú központja, a szorosabb értelemben vett city.

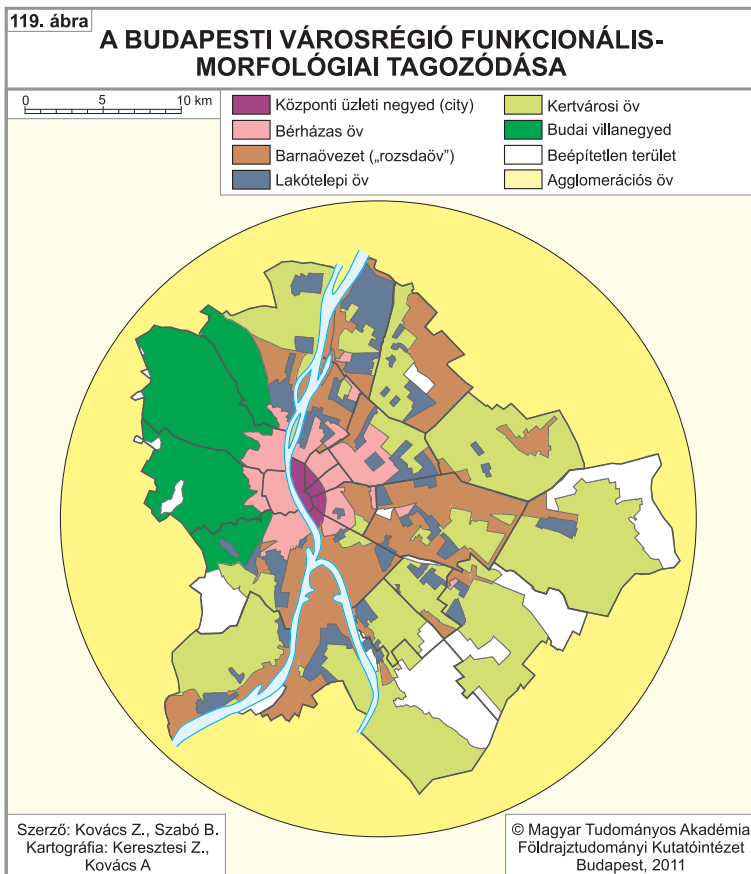
- *Bérházás-öv.* A városközpontot a Duna mindkét oldalán körülölelő, 4–5 emeletes épületekből álló, túlnyomórészt lakófunkciójú negyed, amelynek keletkezése döntően az 1. világháború előtti időszakra tehető.

- *Barnaövezet* („rozsdaöv”). A Kis-Budapest közigazgatási határához illeszkedő, egykor főként ipari és közlekedési (illetve raktározási) tevékenységnek, valamint más nagy térigényű intézményeknek (temetők, laktanyák stb.) ott-hont adó zóna, amely a 20. század végére erősen lepusztult, „alulhasznosított” övezetté vált.

- *Lakótelep-öv.* A 2. világháború után épült lakótelepek, amelyek nem alkotnak összefüggő övezetet, sokkal inkább zárványként ékelődnek a kertvárosok és a barnaövezet közé.

- *Kertváros-öv.* Túlnyomórészt családi házakból álló, laza beépítésű, zöldfelülettel gazdagon átszőtt övezet, amely magába foglalja az 1950-ben Budapesthez csatolt, többségében falusias elővárosokat.

- *Budai villanegyed.* A budai hegyvidék magas státusú, társasházakkal és családi házakkal beépített területe, amelynek kialakulása a 19. század végén indult meg, s folytatódott

a két világháború között, majd a szocializmus évtizedeiben is. A rendszerváltozást követően a villanegyed terjeszkedése felgyorsult a maradék zöldterületek rovására, emellett az utólagos besűrűsödés is erőteljesen érintette.

– *Agglomerációs övezet.* A város közigazgatási határán kívül elhelyezkedő, elővárosi övezet, amelynek jelenlegi határát a 89/1997. (V.28.) évi Kormányrendelet húzta meg, s hivatalosan 80 települést ölel fel.

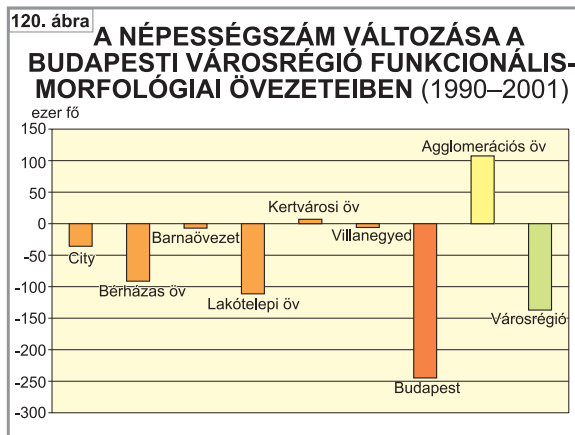
– *A városrégió együttes népességszáma* az 1990. évi 2 millió 576 ezer főről, 2009. január 1-re 2 millió 503 ezer főre csökkent. A városrégió népességfogyása mögött Budapest adata áll, hiszen miközben Budapest népességszáma 1990 és 2009 között 2 millió 9 ezer főről 1 millió 712 ezer főre csökkent, addig az agglomerációs övezet 566 ezer főről 790 ezer főre nőtt (21. táblázat). A főváros lakosság száma tehát 1990 és 2009 között kb. másfél Debrecen értékével (297 ezer fővel) csökkent. A fővárosi népességszám ilyen mértékű visszaeséséért az eloregedésből származó természetes fogyás, valamint a fokozódó elvándorlás tehető felelőssé. A népességfogyás leginkább a bérházas övezetet és a lakótelepek övét érintette (120. ábra). A fővárosi népesség folya-

matos kiköltözése folytán az agglomerációs övezet népességszáma 1990 és 2009 között 224 ezer fővel gyarapodott. Mindezek következtében megváltozott a városrégió belső népesedési egyensúlya is. 1990-ben az agglomerációs övezet még csak 22%-kal részesedett a városrégió népességéből, ami 2009-re 31,5%-ra emelkedett.

A városrégió belüli vándorlás, a szuburbanizáció klaszikus modelljének megfelelően szelektív volt. A kiköltöző fiatal, magas státusú népesség elsősorban a budai oldal agglomerációs településeit részesítette előnyben (121. ábra). A tehetősek elővárosba költözése a városrégió demográfiai és társadalmi összetételét is átrendezte. Ezt jelzi, hogy a diplomások aránya a 15 évnél idősebb népesség körében az agglomerációs övezetben az 1990. évi 3,2%-ról 2001-re 12,7%-ra nőtt (122. ábra). Ez ugyan még így is jelentősen elmarad Budapest egészének értékétől (21,4%), ugyanakkor egyöntetűen

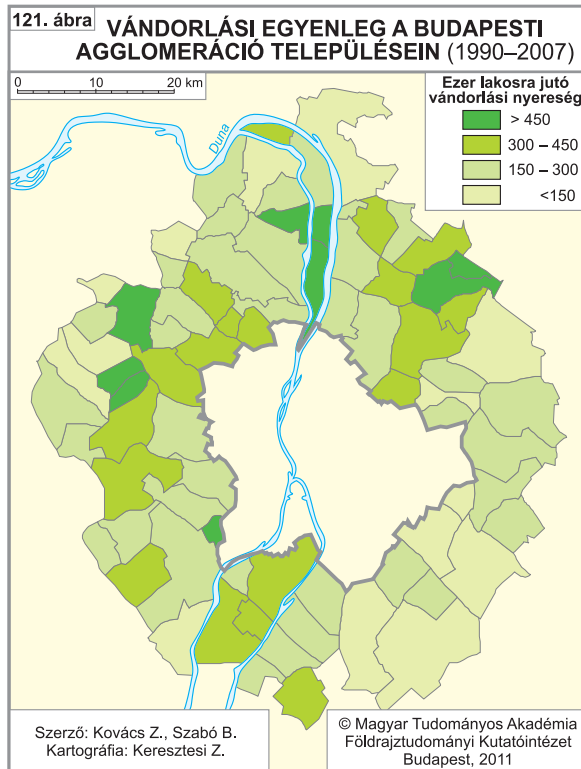
jelzi az elővárosi övezet státusának látványos emelkedését. Megjegyzendő, hogy Budapest átlaga is jelentős területi különbségeket takar. Legmagasabb az értelmiségiek aránya a budai villanegyedben, illetve a belvárosban és az azt övező bérházas lakónegyedekben.

Az elővárosokba irányuló vándorlás a lakáspiac térszerkezetét is számottevően átrajzolta. Miközben a lakott lakások száma – az üresedés és az irodai áthasznosítás jóvoltából – Budapest területén 1990 és 2001 között 791 ezerről

21. táblázat A budapesti agglomeráció népmozgalmi adatai (1990–2007)

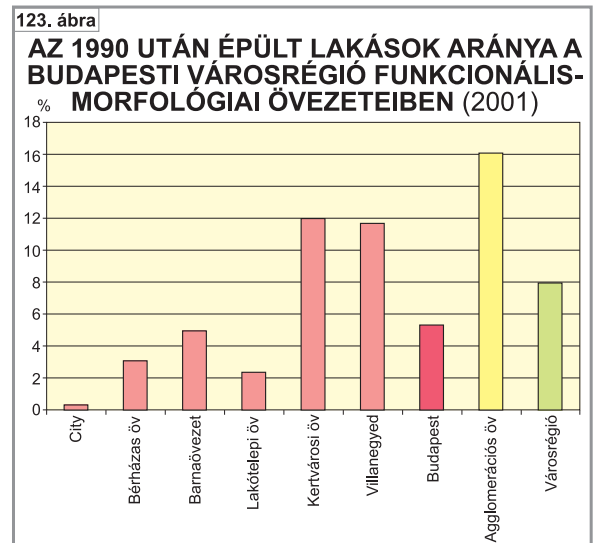
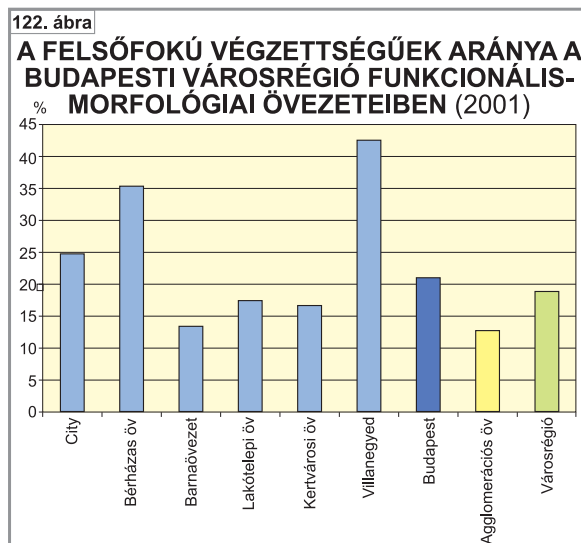
Régió	Népességszám (fő)		Népesség- szám vál- tozás (fő) 1990–2007	Élve születések száma (fő)	Halálozá- sok száma (fő)	Természe- tes szapo- ródás (fő)	Vándorlási egyenleg (fő)
	1990	2007					
Budapest	2 016 681	1 696 128	-320 553	277 200	451 425	-174 225	-112 107
Agglomerációs övezet	566 961	755 290	188 329	119 695	125 834	-6 139	164 466
Együtt	2 583 642	2 451 418	-132 224	396 895	577 259	-180 364	52 359
Közép-Magyarország	2 966 523	2 872 678	-93 845	471 154	675 758	-204 604	110 332

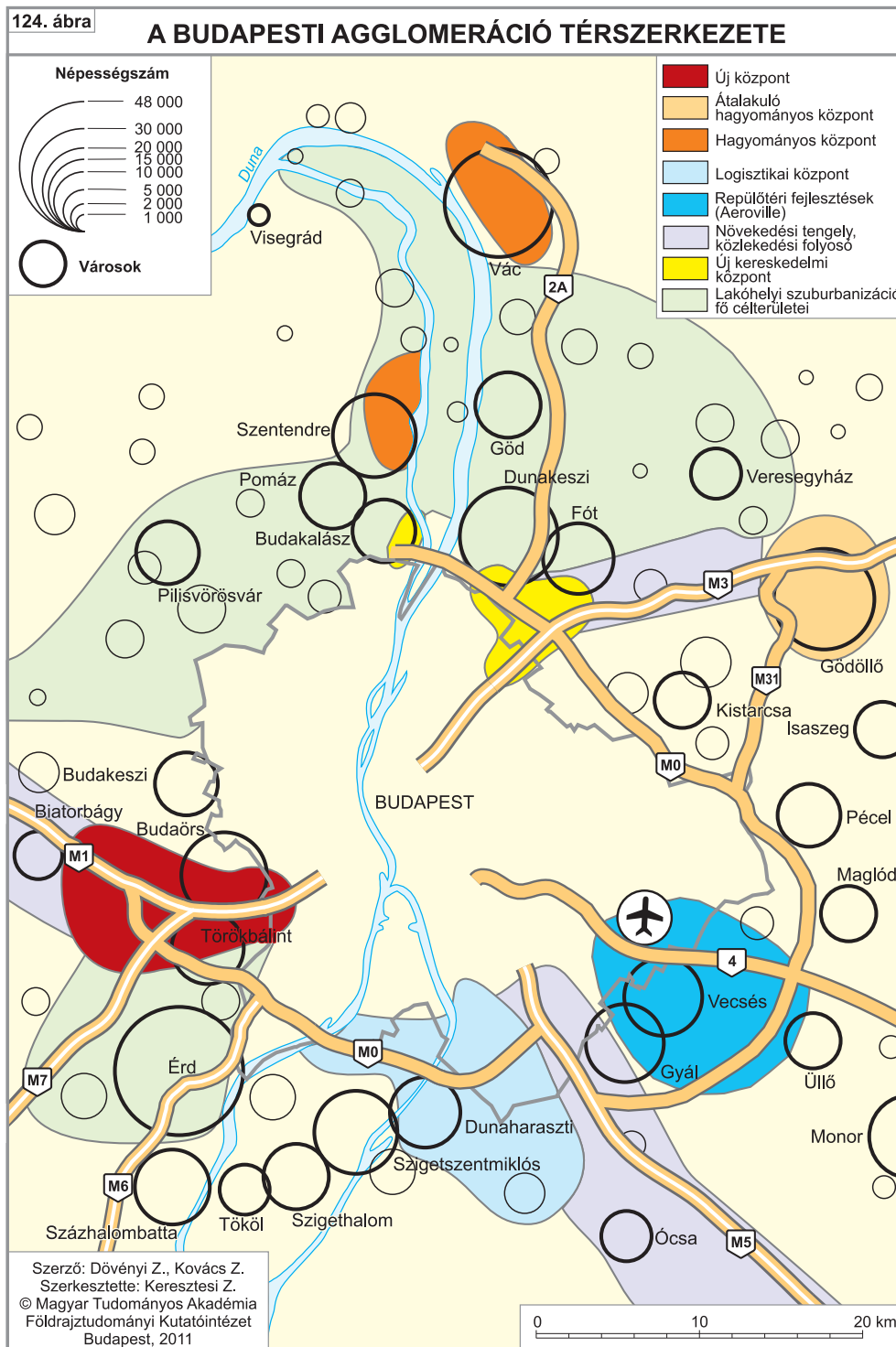

742 ezerre csökkent, addig az agglomerációs övezet lakott lakásainak száma jelentős mértékben (21%-kal) bővült. Ennek eredményeként az 1990 után épült lakások részesedése a főváros lakáspiacán 2001-ben mindössze 5,3%-ot tett ki, szemben az elővárosi övezet 16%-ával (123. ábra). Mindez egyértelműen jelzi, hogy lakáspiaci szempontból a városrégió igazán dinamikus térszerkezeti egységét a rendszerváltozás után az agglomerációs övezet jelentette.

A népesség térbeli átrendeződése mellett az ezredfordulóra egyre látványosabb formát öltött a *termelő (ipari) és szolgáltató funkciók* megtelepedése is *Budapest agglomerációjában*. Az itt található cégek megjelenése azonban nem elsősorban budapesti vállalkozások „szuburbanizációs jellegű” kitelepüléséhez kötődik, hanem sokkal inkább kívülről (legtöbbször külföldről) ide irányuló beruházásokhoz. A Budapest környéki agglomerációs gazdaság jellemzője, hogy funkcionálisan erősen szakosodott terekbe tömörül (124. ábra).

Ezek közül első helyen a Budaörs–Törökbálint körzetében kialakult növekedési pólust kell megemlíteni. A főváros nyugati

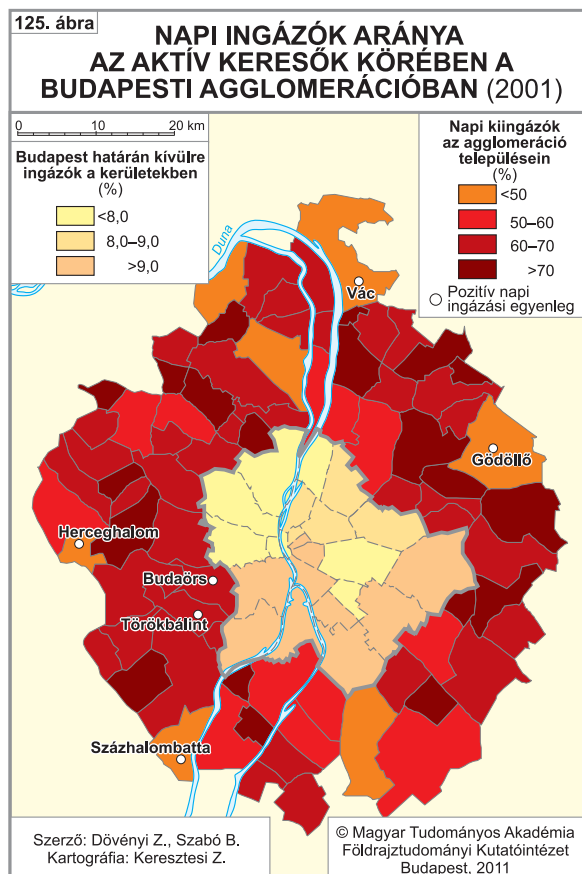

kapujában, három autópálya találkozásánál az 1990-es években olyan mélyreható gazdasági átalakulás történt, ami leginkább az amerikai peremvárosokhoz („edge-city”) hasonló fejlődéssel jellemezhető. A Budaörs–Törökbálint növekedési pólus 2001-ben már 20 ezer főnek adott munkát, akik közül 13 ezren kívülről (jelentős részük a fővárosból) érkezett. Bár továbbra is a főváros

az agglomerációban élők első számú ingázási céltérülete, ugyanakkor a korábbi egyoldalú függőség számos helyen enyhült (125. ábra).

A gazdasági fejlődés esetenként *hagyományos központokat* is dinamizálni tudott, amire a legjobb példa *Gödöllő*. A várost az utóbbi tíz évben felfedezte magának a modern csúcstechnológiai ipar (pl. Sony, Caterpillar, Lear).

Az agráregyetem bázisán korszerű biotechnológiai kutatócentrum jött létre, ezáltal Gödöllőben egyre inkább a francia mintájú – tudásorientált iparra és K+F tevékenységre épülő – *technopoliszok* egy ritka hazai példáját láthatjuk megtestesülni. A tradicionális központok többségénél azonban nem történt ilyen mértékű átalakulás, ezek jórészt megőrizték, s tovább erősítették korábbi tercier profiljukat (Szentendre, Vác). Teljesen új térszerkezeti típust képvisel a Szigetszentmiklós–Dunaharaszti–Alsónémedi térségében kialakult *logisztika zóna*. Az M0-as autópálya menti településeken az elmúlt években végrehajtott logisztikai beruházások jóvoltából a magyar főváros déli szektorában kirajzolódóban van Közép-Európa egyik legnagyobb logisztikai központja, amely már ma is fontos állomás a Balkán és Ázsia nyugati része, valamint Nyugat-Európa között zajló áruforgalomban. Hasonlóképpen nincs települési előzménye az új kereskedelmi központok által meghatározott térszerkezeti egységeknek (Budakalász, illetve az M3-as autópálya fővárosi kivezető szakasza – Fót), vagy az M0-as autópálya keleti szakaszának átadása és a Ferihegyi repülőtér fejlesztése révén létrejött új üzleti koncentrációnak.